

met vrijstaande woning op het kleine Zuid-Hollandse eilandje Tiengemeten, die ongebruikelijk zijn voor die streek, maar uitstekend verklaard kunnen worden uit het gegeven dat de ontginning vanaf circa 1800 plaatsvond onder leiding van landmeter/landbouwer Hugo Vogel uit Noordwest-Brabant, waar dit soort boerderijen gemeengoed was. (131, zie ook: 'Historisch Boerderij-onderzoek: Tiengemeten' (SHBO Jaarverslag 2000; Arnhem, 2001)) Met deze aanpak sluit Van Cruyningen nauw aan bij het moderne architectuurhistorische onderzoek naar de rollen van de opdrachtgever en bouwmeester, die in Nederland met name door A. Mekking is gepropageerd en in studies van kerkgebouwen vaak tot interessante theorievorming leidt. (zie: A. J. J. Mekking, *De Sint-Servaaskerk te Maastricht* (Utrecht, 1986))

Zich terdege bewust van de complexiteit, steekt de auteur de lezer de hand toe door middel van regelmatig ingelaste kortere of langere samenvattingen. Ook wordt elk hoofdstuk besloten met een kaartje van het onderzochte gebied, waarop in kleur de in de behandelde periode voorkomende boerderijtypen zijn weergegeven. Enig minpuntje is het ontbreken van plattegronden, waarin als extra (noodzakelijke!) informatie de verschillende functies in de schuren hadden kunnen worden aangeduid.

Dankzij de stevige onderbouwing van zijn waarnemingen voegt deze publicatie wezenlijk toe aan het Nederlandse boerderij-onderzoek: de witte vlek op de kaart is hiermee gedegeen ingevuld. Kortom, dit boek is een prachtig geïllustreerd voorbeeld van het moderne, goed onderbouwde boerderij-onderzoek dat, hoewel een stevige kluit om door te werken, voor een ieder die geïnteresseerd is in de historische boerderij verplichte kost zou moeten vormen.

Karel Emmens

J.W. van Petersen, *Reizen is tol betalen. De verkeersontwikkeling in en om het gebied van Rijn en IJssel tot de Bataafse omwenteling van 1795* (Aalten: Fagus, 2002, viii + 831 blz., ISBN 90 70017 63 6).

Reizen was in vroeger dagen veel lastiger, kostbaarder en tijdrovender dan nu. Dat geldt zowel voor het personen- als goederen- en brievenverkeer. Toch heeft dit interessante onderwerp weinig aandacht getrokken. Deze kolossale studie wekt dan ook grote verwachtingen. Het formaat, het aantal bladzijden en het gewicht dwingen ontzag af; de beperkte oplage versterkt de indruk van een kostbaar kleinood. De plaats van handeling is een uithoek, een deel van Oost-Gelderland, de Liemers en Doesburg. Het onderwerp is de ontwikkeling van het doorgaand verkeer over land en over water in die contreien, van de Middeleeuwen tot de Bataafse omwenteling. Allerlei aspecten van het verkeer te land passeren de revue, voor zover daarover bronnen voorhanden zijn. Langdurig wordt stilgestaan bij de soorten wegen, de belabberde staat ervan, de pogingen ze te verbeteren, de loop van de voornaamste verkeersroutes, de vervoersmiddelen, de breedte van de wagensporen, de postwagendiensten, het internationaal vrachtverkeer, het bode- en postwezen, de herbergen, de doorwaadbare plaatsen, overzetveren en bruggen en de landtollen. Even uitgebreid komen allerlei aspecten van het verkeer te water aan bod, voor zover daarover bronnenmateriaal te vinden is. De aandacht concentreert zich op de veranderende loop en bevaarbaarheid van de Rijn, Oude Rijn, IJssel en Oude IJssel, de jaagpaden, de aanleg- en overslagplaatsen, de scheepstypen, de houtvloten, de schippers en hun gilden, de markt- en beurtvaart, de riviertollen en, opmerkelijk beknopt, de convooien en licenten en de ontduiking ervan. Steeds deden zich heftige belangentegenstellingen en zelfs gewapende schermutselingen voor tussen de vorsten en steden; het gebied viel gedeeltelijk

onder het hertogdom Gelderland, zowel onder het kwartier van Zutphen als Nijmegen, en gedeeltelijk onder het hertogdom Kleef, dat na 1609 in handen kwam van de keurvorst van Brandenburg. Het boek besluit met 59 bijlagen met ordonnanties, reglementen, instructies en tarieflijsten, een uitgebreide literatuurlijst en een uitvoerig register. Speciale aandacht verdienen de ruim 200 zeer interessante, meest onbekende afbeeldingen.

De hoeveelheid informatie die de auteur heeft verzameld uit een veelheid van archieven is ontzagwekkend. De manier waarop hij die heeft verwerkt stelt echter teleur. De auteur beperkt zich ertoe deze gegevens te rangschikken en te beschrijven en doet geen poging de lezer een beeld te verschaffen of een visie voor te schotelen. Het boek heeft daarom meer het karakter van een materiaalverzameling en bronnenuitgave dan van een historische studie. Veel archiefstukken worden integraal of geparafraseerd weergegeven; het verschil tussen de tekst en de bijlagen is minder groot dan men zou denken. De behandelde aspecten van het verkeer worden steeds voorafgegaan door globale beschouwingen, die zo algemeen en vaag zijn dat men zich afvraagt waarop zij precies van toepassing zijn. De stofomslog vermeldt dat de auteur meerdere theses overtuigend en definitief weet te bewijzen, zoals een belangrijke ontwikkeling van het verkeer in de vroegmoderne tijd, een grote mobiliteit in die dagen en een gelijkwaardigheid van het vervoer over land en over water in die tijd, maar in de praktijk blijkt weinig van een dergelijke opzet, laat staan van de bewijsvoering. Meermalen wordt geconstateerd dat de hoogte van de riviertolten en hun toenemend aantal leidden tot verplaatsing van een deel van de goederenstroom van de water- naar de landwegen, maar een nadere adstructie, ondersteund met cijfers, ontbreekt. Alle onderwerpen worden zo onsamenhangend en ondoorzichtig gepresenteerd dat het niet meevalt greep op de inhoud van het boek te krijgen. Men kan niet ontelbare verordeningen opsommen zonder langdurig stil te staan bij de vraag wat ervan in de praktijk terecht kwam. Men kan ook niet honderden bladzijden gegevens presenteren zonder zich uitvoerig rekenschap te geven van de vraag hoe zij zo helder en overzichtelijk mogelijk kunnen worden aangeboden. Het is een illusie te denken dat zij voor zich spreken en vanzelf een beeld oproepen.

Ongetwijfeld bevat het boek een schat aan informatie uit een veelheid aan archivalia over een belangrijk onderwerp dat zeker in Nederland weinig aandacht krijgt. De streekarchivaris van de Liemers en Doesburg heeft de historische wereld daarmee beslist aan zich verplicht. Helaas laten de vormgeving en interpretatie van het materiaal dat hij met zo'n eindeloos geduld boven water heeft gehaald veel te wensen over. Idealiter zou hij Oost-Gelderland als microkosmos voor de staat van het verkeerswezen in de vroegmoderne tijd hebben beschouwd en de schat aan gegevens systematisch vanuit dat perspectief hebben bewerkt en geanalyseerd; op zijn minst zou hij een bepaalde vraagstelling en opzet tot uitgangspunt hebben moeten nemen. Dat is niet gebeurd. Het boek past in een oeroude antiquarische traditie. Natuurlijk zullen veel streekgenoten, geografen en genealogen hun voordeel met de informatie kunnen doen, maar historici die vooral belang stellen in algemene problemen en nieuwe gezichtspunten zullen moeilijk met dit reusachtige werk uit de voeten kunnen, tenzij zij het toevallig als bron van informatie voor hun eigen onderzoek kunnen gebruiken.

Guido de Bruin

R. Dell'Aira, F. Hoekstra, *Faustius, een geschiedenis van Faust in Nederland* (Zaltbommel: Europese bibliotheek, 2002, 152 blz., €18,50, ISBN 90 288 3665 9).

De fascinatie voor Faust ontstond bij Robbie Dell'Aira al in zijn jeugd. Een verhaal, voorgelezen op de lagere school, bracht hem ertoe een bezoek te brengen aan kasteel Waardenburg, waar Faust gewoond zou hebben en gestorven zou zijn. Hij maakte er kennis met de kasteelbewoner. Deze Adriaan van Goelst Meijer liet hem later zijn verzameling documenten over Faust in Waardenburg na en introduceerde hem bij de Duitse Faust-kenner Günther Mahal. Beiden stimuleerden Dell'Aira in het onderzoek naar Faust in Nederland en dit resulteerde in de samenstelling van *Faustius*, bedoeld als populair wetenschappelijk boek.

Eerst worden heel verstandig de algemene Europese Faust-traditie en de historische Faust neergezet. Het universele thema van het Faust-drama is de mens die moet kiezen tussen goed en kwaad. In Goethe's Faust, sinds de negentiende eeuw dominant, sluit een wanhopige, in God en wetenschap teleurgestelde kamergeleerde een pact met de duivel. Deze zal hem alles geven in ruil voor zijn ziel. Zijn geliefde Gretchen wordt hier het slachtoffer van. Faust komt tot inkeer en wordt dus niet na de gebruikelijke vijftig jaar door de duivel ter helle gevoerd. Er zijn echter ook oudere Faust-verhalen, die in dit boek meer aandacht krijgen.

Faust heeft werkelijk bestaan. Waarschijnlijk werd hij rond 1480 in Knittlingen in Baden-Württemberg geboren. In ieder geval was hij in zijn latere leven een van de vele alchimisten die in die tijd rondtrokken langs hoven en universiteitssteden. Er is een aantal contemporaine documenten over Faust bewaard gebleven, waarin hij onder meer getypeerd wordt als bedrieger, dodenbezweerder, astroloog, waarzegger en sodomiet. Maarten Luther evenals de katholieke kerk waren zijn gezworen vijanden. Toch is het aantal berichten over zijn schurkenstreken beperkt. Het is niet moeilijk 'Magister' Faust te plaatsen in zijn tijd: de reformatie, de renaissance. Het oude middeleeuwse wereldbeeld wankelde, godsdienst en wetenschap maakten revoluties door. Magie en medisch handelen werden echter nog niet altijd onderscheiden, heksen en ketters vervolgd als nooit tevoren. De alchimist zou goud uit kwik kunnen fabriceren. In samenhang hiermee staat de mogelijk historische en spectaculaire dood van Faust aan de basis voor de legendevorming. Een fatale ontploffing bij een alchimistisch experiment, dat in dienst van de in geldnood verkerende Freiherr Johann Ludwig von Staufen zou zijn uitgevoerd, heeft wellicht de onwetende bevolking tot het verhaal van de hellevaart geïnspireerd. Zo'n straf was voor de morele les van de Faust-legende natuurlijk essentieel.

In Nederland lijkt men eerst de Duitse Faust-traditie te hebben gevolgd. Het boekje *Historia* van Johann Spies dat 47 jaar na de dood van Faust (rond 1540) werd gepubliceerd en beoogde te waarschuwen tegen een verdorven levenswandel, kreeg een Nederlandse vertaling. Vele Nederlandse Faust-edities en beroemde Faust-illustraties volgden. Faust-legenden en vermeldingen over Faust lijken zich in Gelderland te concentreren. Dit zou kunnen wijzen op een historisch bezoek. De meest geloofwaardige aanspraken daarop kan kasteel Batenburg maken. Faust werd daar gevangen gezet door Herman van Bronckhorst-Batenburg. Een verhaal daarover van medicus Johannes Wier, slechts 28 jaar na de dood van Faust opgenomen in zijn boekje *De Praestigiis Daemonum*, maakt een authentieke indruk. Een ander historisch bezoek werd misschien afgelegd aan kasteel Waardenburg, waar Faust zou zijn geweest en door de duivel gehaald. Er zijn echter nogal wat kastelen in Europa die daarop aanspraak maken. De schrijvers dragen een aantal verklaringen aan voor het ontstaan van dit volksverhaal. De Nederlandse *Faustius* (een Nederlandse latinisering van de naam) kreeg eigen Nederlandse trekjes. Hij werd verdorven door het lezen van boeken, zo luidt een verklaring van zijn teloorgang. Op Waardenburg verkoopt Faust zijn ziel voor zeven jaar in plaats van vijftig en heet de